

Федорич І. Я.,
аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

КОНЦЕПЦІЯ СЕКУНДАРНИХ ПРАВ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

CONCEPTION OF SECONDARY RIGHTS IN REALISATION OF THE RIGHT OF SUCCESSION

Стаття присвячена аналізу поняття та правової природи секундарних прав у контексті здійснення права на спадкування. Обґрунтовується позиція, що через секундарні права забезпечується єдність змісту права на спадкування, визначається вектор розвитку спадкових правовідносин і формується сукупність майбутніх правомочностей спадкоємця.

Ключові слова: спадкування, секундарне право, прийняття спадщини, відмова від спадщини.

Стаття посвячена аналізу поняття і правової природи секундарних прав в контексте осуществлення права на наследование. Обосновывается позиция, что через секундарные права обеспечивается единство содержания права на наследование, определяется вектор развития наследственных правоотношений и формируется совокупность будущих правомочностей наследника.

Ключевые слова: наследование, секундарное право, принятие наследства, отказ от наследства.

Article is dedicated to the analysis of notion and legal nature of secondary rights in the context of realization of the right of succession. It is substantiated that secondary rights provide the unity of the right of succession substance, determine the vector of succession legal relations development and form the whole of future rights of inheritor.

Key words: succession, secondary right, acceptance of succession, refusal to accept the succession.

Право на спадкування є одним із вихідних правових інститутів спадкового права, навколо якого реалізується здійснення прав спадкоємців, їх охорона та захист. Цивільний кодекс України містить главу 87 під назвою «Здійснення права на спадкування», але законодавство України не містить визначення поняття «право на спадкування».

Питань, пов'язаних зі спадкуванням та здійсненням цивільного права, торкались практично всі науковці – цивілісти, зокрема Г. Шершеневич, О. Іоффе, С. Братусь, В. Вітрянський, Ю. Гонгало, І. Жилінкова, Ю. Заїка, В. Коссак, С. Рябоконт, М. Дякович, Р. Стефанчук, О. Дзера, І. Дзера, О. Мічурін, О. Печений, І. Спасибо-Фатєєва, С. Фурса, Є. Харитонов, О. Харитонова, Я. Шевченко.

У науковій літературі, незважаючи на численні праці, присвячені спадкуванню, не існує єдиного підходу до визначення поняття «право на спадкування». Так, право на спадкування визначається як:

- право особи бути закликаною до спадкування, а також правомочності, які виникають після прийняття спадщини;
- право конкретного суб'єкта цивільних правовідносин спадкувати, тобто приймати від померлого права та обов'язки;
- право закликаної до спадкування особи на прийняття спадщини;
- сукупність правомочностей спадкоємця у зв'язку з отриманням у порядку універсального правонаступництва майна померлої фізичної особи (спадкодавця) тощо.

Множинність позицій науковців, безумовно, є свідченням того, що право на спадкування не знайшло єдиного та повного визначення. Хоча у науко-

вій літературі дискусія є цінним інструментом розвитку наукової думки та передумовою вдосконалення законодавчих норм, для того щоб певне право ефективно здійснювалось на практиці, а його здійснення забезпечувалось з боку держави, необхідним є чітке та лаконічне визначення його змісту. Так, судова та нотаріальна практика свідчать, що спори у питаннях спадкування, зокрема щодо здійснення права на спадкування у частині прийняття та відмови від спадщини, є одними із найпоширеніших у судовій практиці та вирішуються судами по-різному.

Ми пропонуємо розглянути поняття та правову природу секундарного права як такого, що сприятиме створенню єдиного розуміння змісту права на спадкування, що, відповідно, сприятиме однаковому правозастосуванню у практичній діяльності нотаріусів та судів.

Секундарне право досліджується у науці цивільного права вже давно, дискусії стосовно його правової природи та місця, яке воно посідає у системі цивільних прав, точаться й досі, залежно від того, що розуміють під секундарним правом: юридичну можливість одностороннім волевиявленням призвести до виникнення, зміни або припинення цивільного правовідношення [1, с. 68–72]; суб'єктивне цивільне право [2, с. 22]; недозріле суб'єктивне право [3, с. 192]; правомочність [4, с. 576] тощо.

Якщо спробувати провести класифікацію поглядів вчених на правову природу секундарних прав, їх можна умовно розділити на три групи:

- ті, хто не вважають за потрібне виділяти окрему групу секундарних прав [5, с. 234; 6, с. 143];
- ті, хто розглядають секундарні права як різновид суб'єктивних цивільних прав [7, с. 8; 8, с. 74–75];

– ті, хто розглядали секундарні права як особливі правові явища [9, с. 79–82; 10, с. 20–22; 11, с. 42–44; 12, с. 22].

Вчення про секундарні права започаткував Е. Зеккель. На підставі того, що поряд із правоздатністю і суб'єктивними правами існують особливі права, автор дійшов висновку, що, з правової точки зору, це суб'єктивні права, змістом яких є можливість правомочної особи породжувати суб'єктивне право шляхом вчинення одностороннього правочину. Секундарні права мають відповідати загальним вимогам, які висуюються до суб'єктивного права, здійснюватись шляхом безпосереднього волевиявлення особи – правочину. Їх змістом має бути не безпосереднє панування над об'єктом, а можливість в односторонньому порядку створювати, змінювати або припиняти, тобто перетворювати, одне або інше з прав панування [13, с. 211].

С. Третяков головним недоліком зазначеної вище теорії вважав недостатню обґрунтованість того, яким чином волевиявлення особи, що спрямоване на виникнення у неї самої прав та обов'язків і яке традиційно охоплюється категорією «правоздатність», несподівано перетворюється на секундарне право [14, с. 253–270].

М. Агарков розглядав секундарне право як правову категорію, ширшу за правоздатність, але вужчу за суб'єктивне право. Обґрунтовуючи власну теорію «динамічної правоздатності», автор розглядав правоздатність в її динамічному стані, тобто можливість особи реалізувати (проявити) конкретні її складові елементи, суб'єктивне право, яке виникає шляхом реалізації правоздатності і характеризується тим, що йому протистоять обов'язок іншої особи та секундарне право, яке не може вважатись суб'єктивним правом, оскільки воно не породжує обов'язку у третій особі здійснити відповідну дію [3, с. 70–72].

Теорію М. Агаркова критикував С. Братусь, який, поділяючи традиційний погляд на правоздатність, не виділяв між правоздатністю і суб'єктивним правом проміжної ланки – секундарного права [7, с. 5–6].

О. Іоффе також критикував погляди М. Агаркова, розрізняючи три поняття: правоздатність як передумову виникнення в особи прав та обов'язків та їх здійснення останньою; суб'єктивне право як міру можливої поведінки і можливість вимагати визначеної поведінки від зобов'язаної особи; юридичні факти як проміжний ланцюг між правоздатністю і суб'єктивним правом [6, с. 123]. Секундарні права, на думку автора, – це не суб'єктивні права, а дії, яким законом надається сила юридичного факту [15, с. 688].

В. Серебровський, досліджуючи спадкові правовідносини, звернув увагу на те, що за своєю природою прийняття спадщини є одностороннім правочиним, тобто вираженням волі лише однієї особи – спадкоємця, яке не звернено конкретно до будь-якої особи і не потребує згоди інших осіб. Проте цей правочин тягне за собою низку правових наслідків не тільки щодо самого спадкоємця, а й інших осіб, наприклад, кредиторів спадкодавця. Звідси у спадкоємців із моменту відкриття спадщини

виникає право на спадкування, яке реалізується або в праві на прийняття спадщини, або у праві відмовитися від неї. На підставі цього вчений дійшов висновку, що право прийняття спадщини – це особливе секундарне право спадкоємця. Зважаючи на те, що В. Серебровський допускав існування суб'єктивних цивільних прав, які не забезпечені обов'язками, на думку автора, секундарні права належать до різновиду суб'єктивних прав [8, с. 163–164].

А. Власова зазначала, що головна відмінність секундарних прав від суб'єктивних полягає у тому, що в структурі суб'єктивного права виділяють дві правомочності: правомочність на власні дії і правомочність вимагати від зобов'язаної особи вчинення певних дій або утримуватись від їх вчинення. Правомочність вимоги чужої поведінки повністю залежить від обов'язку, який йому протистоїть. Саме наявність такого обов'язку дає змогу віднести можливість особи до суб'єктивного права. Але якщо право секундарне не забезпечується обов'язком третіх осіб, логічним буде припустити, що його зміст складається з єдиної правомочності, а саме можливості вчинення власних дій. Секундарне право на спадкування складається з одного виду правомочностей на власні дії, а саме правомочності на прийняття спадщини і правомочності відмови від прийняття спадщини.

Сам механізм спадкового правонаступництва не тільки потребує відкриття спадщини, момент якого зумовлений смертю спадкодавця, але також діями спадкоємця, спрямованими на набуття спадщини або вчинення дій, які свідчать про небажання її приймати [16, с. 20].

П. Гринько вважає, що під секундарним правом в одних випадках необхідно розуміти суб'єктивне цивільне право особи, а в інших – таку правову можливість, яка входить до складу суб'єктивного цивільного права особи і полягає у здійсненні односторонніх дій, наслідком яких є зміна або припинення суб'єктивного цивільного права з метою задоволення охоронюваних законом інтересів особи [17].

На нашу думку, немає необхідності визначати суб'єктивне право через його правомочності, оскільки зміст кожного окремого суб'єктивного права характеризується певними особливостями, які не завжди можуть бути відображені у класичній класифікації правомочностей (наприклад, право на власні дії, право на чужі дії, право на захист), проте завжди належатимуть до категорії «можлива поведінка». Розуміння права через категорію поведінки дає нам змогу повністю відобразити всю можливу різноманітність його змісту. З огляду на розуміння суб'єктивного права ми можемо визначити право на спадкування як визнану і забезпечену законом поведінку (дію або бездіяльність) спадкоємця свідомо вольового характеру щодо переходу прав та обов'язків від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до нього.

Право на спадкування реалізується через правомочності як можливості, які впливають із самого права. Проте не всі такі можливості є правочинами, тобто діями, які спрямовані на набуття, зміну або

припинення цивільних права та обов'язків. Секундарні права у контексті права на спадкування ми розглядаємо як правомочності, які входять до складу суб'єктивного цивільного права особи і полягають у здійсненні односторонніх дій, наслідком яких є виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків, тобто правочинів, з метою задоволення охоронюваних законом прав та інтересів особи.

Аналіз ст.ст. 1269–1285 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України дає змогу виділити у змісті права на спадкування три основні (первинні) правомочності, які зумовлюють настання конкретних правових наслідків – юридичних фактів, які породжують, змінюють або припиняють правовідносини окремого спадкоємця у спадковому правовідношенні: прийняти спадщину; не приймати спадщину (ч. 1 ст. 1268 ЦК України) та відмовитись від прийняття спадщини (ст. 1273 ЦК України). Кожна із зазначених правомочностей є правочином та актом індивідуальним, тобто таким, що здійснюється спадкоємцем особисто, відповідно, на нашу думку, вони належать до категорії секундарних прав.

Відповідно до ч. 1 ст. 1268 ЦК України, спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Незважаючи на те, що логічним видається віднести неприйняття спадщини, за його природою, до нездійснення права, для цілей нашого дослідження ми розглядаємо його як окрему правомочність. Це дасть нам змогу більш чітко розмежувати дві правові ситуації (відмова від прийняття спадщини та неприйняття спадщини), які передбачають абсолютно відмінні правові наслідки.

Так, у разі прийняття спадщини спадкоємці можуть за взаємною домовленістю змінити розмір їхніх часток у спадщині, заявити про необхідність вжиття заходів до охорони спадкового майна, призначити чи замінити виконавця заповіту, а також зобов'язані виконати заповідальне розпорядження, повідомити кредиторів про відкриття спадщини та задовольнити вимоги кредиторів тощо.

У разі відмови від прийняття спадщини особа, наприклад, має право протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, відкликати таку заяву і прийняти спадщину або ж відмовитися у встановленому законом порядку на користь третьої особи, вживати заходів до охорони спадкового майна тощо.

Якщо спадкоємець протягом строку, встановленого ЦК України, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її (ч. 1 ст. 1272 ЦК України). У випадку неприйняття спадщини особа має право здійснити своє волевиявлення – прийняти або відмовитись від прийняття спадщини, а у випадку пропущення строку для прийняття спадщини, особа має право прийняти її за згодою інших спадкоємців (ч. 2 ст. 1272 ЦК України) або ж звернутися до суду з метою встановлення додаткового строку для прийняття спадщини (ч. 3 ст. 1272 ЦК України).

Узагальнюючи вищезазначене, ми можемо визначити право на спадкування як право особи, закликаної до спадкування (спадкоємця) прийняти спадщину, відмовитись від прийняття спадщини у встановлений законом строк або не приймати спадщину, а також на здійснення правомочностей, які зумовлені виникненням права на спадкування та передбачені ЦК України або впливають з його змісту. Таким чином, через секундарні права спадкоємця забезпечується єдність змісту права на спадкування, визначається вектор розвитку спадкових правовідносин і формується сукупність майбутніх правомочностей спадкоємця, які протягом встановленого законом строку можуть змінюватись через ті самі секундарні права (наприклад, у разі відкриття заяви про відмову від прийняття спадщини).

Визначення категорії секундарних прав у змісті права на спадкування не лише допоможе нам уникнути ототожнення права на спадкування з правом прийняти спадщину або ж з правом на прийняття/відмову від прийняття спадщини, але виявити недосконалість законодавчої техніки.

Так, ЦК України містить ст. 1276 під назвою «Перехід права на прийняття спадщини». Відповідно до положень зазначеної статті, якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Право на прийняття спадщини у цьому разі здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Строк менший, ніж три місяці, подовжується до трьох місяців.

Зі змісту статті випливає, що суттю спадкової трансмісії є перехід лише самого права на прийняття спадщини. Проте можливість переходу лише однієї правомочності зі змісту суб'єктивного права видається цілком нелогічною та такою, що порушує права та законні інтереси спадкоємців. Таким чином, спадкоємці, які спадкують у порядку спадкової трансмісії, позбавляються права на відмову від прийняття спадщини, зокрема на користь інших спадкоємців, та неприйняття спадщини, а також цілого комплексу правових наслідків реалізації зазначених правомочностей.

Беручи до уваги вищезазначене, пропонуємо викласти ст. 1276 ЦК України у поданій нижче редакції.

«Ст. 1276 Перехід права на спадкування.
1. Якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг здійснити права на спадкування, право на спадкування в межах належної йому частки спадщини, крім права на обов'язкову частку у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Право на спадкування у цьому разі здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк менший ніж три місяці, він подовжується до трьох місяців».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богатырев Ф. Секундарное право на примере постановления Президиума Верховного Суда России // Журнал российского права. – 2005. – №2. – С. 68–72.
2. Бабаев А. Проблема вторичных прав в российской цивилистике : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. Бабаев. – М., 2006. – 22 с.
3. Агарков М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. Агарков. – М., 1940. – 192 с.
4. Алексеев С. Общая теория права: [учебник] / С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – 576 с.
5. Халфина Р. Общее учение о правоотношении / Р. Халфина. – М.: Юр.лит. – 1974. – 340 с.
6. Иоффе О. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. Иоффе. – Л.: Из-во Ленинградского ун-та, 1949. – 144 с.
7. Братусь С. Субъекты гражданского права / С. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – 367 с.
8. Серебровский В. Очерки советского наследственного права. Избранные труды по наследованному и страховому праву / В. Серебровский. – М.: Статут, 2003. – 559 с.
9. Красько И. Правовая природа брачного контракта / И. Красько // Проблеми законності : Республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Тацій. – Х., 1998. – Вип. 33. – С. 79–82.
10. Азимов Ч. Самозащита в гражданском праве / Ч. Азимов // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні // До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. – Ч. 2 ; Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 20–22.
11. Сидельников Р. Право на самозащиту как «вторичное право» / Р. Сидельников // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 6. – С. 42–44.
12. Сибіга О. Договір комісії за цивільним кодексом України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. Сибіга ; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 22 с.
13. Зеккель Е. Вторичные права в гражданском праве // Вестник гражданского права. – 2007. – № 2. – С. 211.
14. Третьяков С. Формирование концепции вторичных прав в Германской цивилистической доктрине // Вестник гражданского права. – 2007. – № 2. – С. 253–270.
15. Иоффе О. Спорные вопросы учения о правоотношении // Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. – М., 2000. – 777 с.
16. Власова А. Структура субъективного гражданского права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. Власова. – Ярославль, 1998. – 150 с.
17. Гринько В. Теорії вторичних прав у доктрині цивільного права // Вісник. – № 2 (61) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5765/1/Ghrynko_207.pdf.